

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 96

Landsmålsarkivets frågelista M 96.

HISTORIEBERÄTTARE OCH ANDRA TRADITIONSBÄRARE.

Besvarare av denna frågelista böra bygga på uppgifter, som avse äldre förhållanden. Dock bör man ej gå längre tillbaka i tiden, än att man kan med hjälp av gamla minnesgoda personer någorlunda överblicka förhållandena i hela den avsedda byn eller socknen.

1. Endast ett fåtal personer på en ort ha varit kända som särskilt duktiga eller villiga att berätta historier, sagor, sägner, anekdoter. Vad har man sagt om eller kallat en sådan person? Ex.: Historiegubbe. - Du ir i en riktun sagugubb du! - "Han låg här i kvarnen i fjol en gång, och vi fick inte en blund i ögonen på hela natten bara för hans historier." - "Ja, jag hade så när glömt Jakob Glader; han har inte tungeband, han heller." (Efter Aug. Bondesson).

2. Namngiv de mera kända historieberättarna på orten (i byn, socknen), uppgiv deras yrke, anseende, karakteristiska drag, sätt att berätta! Uppgiv i samband härmed hur många invånare orten (byn) hade vid ifrågavarande tid.

3. Ofta ha historieberättarna en stående repertoar eller de äro för sina berättelser begränsade till vissa ämnen eller slag av berättelser. Uppgiv allt som kan vara känt härom. Ex.; Johannes Andersson (i Aug. Bondessons samling Historiegubbar på Dal) hade i sin ungdom lärt sig sina sagor utantill. Hur ofta han än berättade dem blev ordalydelsen alltid densamma ---. Utom sagorna kunde han åtskilliga sjåser (ramsor) och fråger (gissegåtor) samt en och annan välkänd gammal visa.

4. När och var fick man lyssna till historieberättarna? Förekom det att man samlades på bestämda platser, vid bestämda tider för att höra berättelser? Har byns folk eller folket från vissa gårdar kommit samman för att under kvällsätor samspråka och lyssna till berättelser? Är det härvid vanligt att en eller ett par personer äro de egentliga berättarna och de övriga blott åhörare eller sker det ett mera allmänt utbyte av berättelser? Ex.: Vid den årsans tid, när dagarna begynte krypa ihop -- hände sig nog ibland att folket tittade in till varandra i skymningen. Och till det stället, den förste sågs gå, dit styrde sedan den ene efter den andre sina steg. Snart stod förstugan full med träskor. Och inne i stugan satt en ring utav stora och små--- och snart gäller talet egna och andras underliga erfarenheter --- -- outransakliga syner och förvillelser, visa gåtor och rim, grundrika sägner och roliga historier (Olofsson).

5. Har det förekommit att sägner, sagor, anekdoter, skämthistorier, lögsagor etc. berättades i drängstugan, fäbodarna, vid kvarnen, på heden, i gästgivargården, krogen, i jaktlaget, under raster i arbetet, vid resor och färder? Ex.: I kvarnkammaren satt mäldafolket, som låg vid kvarnen och väntade på sitt male -- och där pratades gamla historier (Olofsson). - När jag låg nere på heden, då skiftades

kamraterna till och gjorde vakten för mig, bara för att jag skulle ligga inne i tältet och tala om sagor och historier. Och så gick det natt efter natt hela mötet i ända (Bondesson).

6. Har i hemmet (den enskilda gården) sagor, sägner etc. berättats för husets folk, för barnen, de vuxna? Vem har brukat berätta för barnen? Har berättandet hört samman med vissa arbeten eller vilostunder? Ex.: Hon brukade tala om gåtor (sagor), när hon vävde för att få barnen att lysa sig med stickblossen (1808:14). - Modern försörjde de många barnen genom att spinna ull. Småflickorna fingo karda, och för att de skulle kunna hålla sig vakna till långt in på natten sjöng modern visor för dem och berättade sagor (1808:14). - Husets tre små flickor äro församlade omkring mormor. Kort efter vårt inträdande höra vi en av dem be mormor, som sticker strumpor: "Berätte ämm spöje äller nåd anned rolet". Pojkarna instämma: "Ja la våss höre ämm varülen."

7. Historieberättandet under festliga sammankomster, lekstugor, gillen, bröllop etc.? Ex.: Då man var samlad i lekstugan och tröttnade på att leka, gav man sig till att berätta gåtor (sagor och sägner). Framför allt talade man om gengångare, utbölingen och vittra (O.P.P:s Ordbok s. 10).

8. Vilken betydelse har vandrande hantverkare, sockenskomakare, skräddare, knallar, tiggare hat som berättare? Deras sätt att berätta? Ex.: Smälänningen --- går med vävskedar, skyttlar, spännare -- samt på köpet ett outtömligt förråd utav sjäser och glada historier (Olofsson). - Torparen J.L. har förr gått och sålt skillingtryck. Påstås ännu åta sig uppdrag i signerikurer och all slags magi. Går kring och tigger och berättar. -- Skrämmar barnen med sina historier och sitt utseende. Han driver berättandet som en konst, som ett yrke. Han är aldrig naiv, ofta fräck, men alltid i gott humör. (Ång.) - Dalkullor gingo med handel. -- Dröjde de stundom några dagar i en vänlig gård för att vila, sysslade de med hårarbete. Och barnen sutto andäktigt i ring och lyddes till sägner om Gustaf Wasa (Olofsson).

9. Med de särskilda situationerna (i kvarnen, under uppsittkvällar, i skymningen i stugan etc.) och de särskilda berättarna (gummor, gubbar, skomakare, jägare, tiggare etc.) sammanhänga i regel bestämda arter av berättelser. Under vilka omständigheter och av vilka personer ha följande slag av folkminnen berättats eller framförts? Vilka äro de dialektala benämningar för dessa arter av folkminnen? Här det funnits personer, som särskilt ägnat sig åt någon eller några av följande folkminnesgrupper:

Sagor, såsom undersagor (Prins Hatt under jorden, Lun kentuss, Snö vitt o. s. v.), djursagor (björnen och räven dela skörden o. dyl.), legender (när Jesus gick på jorden, den grönskande staven etc.), jättesagor, djävulssagor.

Skämtsagor eller skämthistorier om friare, om dumma knallar, prästhistorier (den snåle prästen och drängen o. dyl.), om studenter, skomakare, skräddare, original.

Lögnssagor om den stora oxen, sjön brinner, storskrävlare, vem kan ljuga värst o.s.v.

Jakt- och fiskehistorier.

Anekdoter.

Svinaktiga historier.

Ramsor såsom om bocken som inte ville gå hem, om gubben som åt, som borrar hål i hjul o.dyl. Barnrim.

Härmingar av djurspråk och djurens läten.

Berättelser och härm av folket i andra gårdar, byar, socknar.

Sägner såsom släktsägner, personhistoriska sägner o.dyl. Sägner om krig, nödår, pest. Sägner om jättar, sjörå, näcken, tomten och andra övernaturliga väsen.

Spökhistorier om gengångare, varulvar o.dyl.

Gåtor.

Ordspråk och ordstäv.

Ex.: revalja (omständig, utförlig historia, långgrandig berättelse), (Dal.)

En helt vanlig berättelse om en man, som gick barfota från Garsås till Prästbodarna kallar Tenn Margit en gåta (Dal.).

Getingen, som gick i gårdarna och spelade, kunde reglor (härm), (Dal.)

I Älvdalen användes uttrycket stäv om allt, som hade traditionell form (ordspråk, ordstäv, härm, talesätt m.m.). (Dal.)

Gammalt språk (gammalt talesätt), (Dal.).

Svärdsjökvikheter tillskrivna de munviga Svärdsjöborna i Dalarna.

Mamma var så bra till o berätt gåten. Hon bruke säj åt oss: "Om ni ärbet bra nu, ska ja tala om en gåte för er åt kväll'n." (Gåta = saga), (Ång.)

För barnen föredrog Sventen gärna vaggvisor och vallåtar (Bhl).

Där en längre tid arbetsfolk samlas (skogshyggen, flottningar etc.) komma ordstäven alltjämt lätt i svang och det ena stävet ger ofta det andra. Jag har själv vid sådana tillfällen kunnat uppteckna ända till trettio å fyrtio ordstäv, fällda inom loppet av några timmar (Ström).

10. Vilken roll ha skillingtryck, folkböcker, tidningar spelat under här avsedd tid? Har man upptecknat berättelser i böcker i likhet med visböcker? Ex.: Anders Barkmans minne var förundransvärt. Största delen av allt det skillingstryck han läst, kunde han ordagrant återgiva. För 24 år sedan hade han lärt sig "Jätten på Ullaviklint", en folkskrift om 16 sidor, och kunde läsa upp den felfritt (Bondesson). - Under de långa vinteraftnarna-- tog han fram en tjock, i svart pergament inbunden bok, full av sagor, och läste högt för sällskapet, och hur än de många spinnrockarna surrade, trängde dock hans skarpa stämma igenom, så att intet ord gick förlorat (Nicolovius). - Björn satt i högsätet med pipan i munnen och den av honom egenhändigt sammanhäftade vis- och historieboken framför sig. Hans söner och drängar satte sig vid furubordet och täljde korvstickor. Barnen sprang från männen till kvinnorna och bad om sagor eller visor (Wigström).

11. Hur brukade berättaren föredraga sina historier? Ex.: --- hennes sätt att i allvarliga sagor återge olika moment med rikt nyanserad röst, än lågmält varnande, än stilla och mjukt o.s.v. (Ång.)

12. Hur förhöllo sig åhörarna till berättaren och hans berättelser? Brukade man hjälpa på traven, anmärka på avvikelser från berättelsens vanliga lydelse eller uppmuntra till nyheter etc.?

13. Har berättandet av sagor, sägner, skämthistorier o.dyl. ansetts opassande, syndigt och direkt förbjudits eller motarbetats av föräldrar, skollärare, präst, predikant o.s.v.?

14. Har den yngre generationen, ställt sig medvetet kritisk mot de äldres folkminnen? Hur framkommer en sådan kritik?

15. Har man lagt märke till att genom inflyttning, gifte, resor etc. traditioner från främmande håll inkommit i gården, byn? Ex.: Som barn hade berättarskan lärt många gåtor (sagor) och visor av fadern, vilkens lust det var att sitta och berätta och sjunga för sina söner och döttrar medan de voro i barnåldern. Fadern hade lärt sig sagor och visor i sin ungdom, medan han var fiskare vid Lofoten.

16. Har man upptecknat eller lärt sig utantill från generation till generation en gårdens (familjens) egen sägentradition? Uppgiv var släktsägner ha funnits?